

A SZOKNYA ÉS A NADRÁG VILÁGTÖRTÉNELME

Az öltözködés történetét természetesen Ádámmal és Évával illik kezdeni, ők találták fel az első ruhadarabot, melynek anyagát, szabását és készítési módját a biblia pontosan ekként ismerteti: »... és fügefának leveleit fonván egybe, csinálának maguknak környülkötöket.«

ÁDÁM ÉS ÉVA TOALETTJE

A tizennyolcadik század német egyetemlein dudvaként burjánzott el a szőrszálhasogató, gyakran komikumba fulladó szövegmagyarázás. A tudósok értekezéseket írtak arról, hogy volt-e Ádámnak szakállas ha volt, nyírta-e, avagy megnövesztette? általában szép ember volt-e Ádám és mekkora lehetett? a borda, melyből Éva teremtődött, szükséges volt-e Ádám részére, avagy fölösleges és ha szükséges volt, kapott-e helyette új bordát? továbbá volt-e Ádámnak köldöke, amely kérdés annyira felizgatta a kitűnő *Reinhard Keresztély Tóbiás Efraim* doktort, hogy egyenesen eretnekséggel vádolta meg a köldökpártiakat, miután jámbor hívőnek illik tudnia, hogy Ádámot földből

teremtették s eszerint semmi szüksége sem volt a későbbi csecsemők eme testi többletére.

Éppenséggel nem csodálnivaló tehát, ha e tudósoknak szemet szúrt az első emberpár köténye is. *Hetzel* dorpati professzor tízkötetes bibliakommentárjában a kötényre is rávilágított a tudomány fáklyájával és kiderítette, hogy leveleket nem lehet egybefonni, legfeljebb összefűzni; de ez sem volt lehetséges, mert akkor még nem ismerték a tűt és a cérnát. Tehát úgy a logika szabályai útján, valamint nyelvtani következtetések alapján arra az eredményre kell jutni, hogy az őszülők nem fügefaleveleket, hanem fügefagallyakat fontak össze köténnyé.

Krünitz berlini tudósnak, a nagy gazdasági enciklopédia alapítójának ellenvéleménye: a gally nem alkalmas kötény céljaira, mert merev, horzsol és szúr. Ellenben igenis lehetséges a leveleket vékony farostokkal összefűzni. Vagyis a kötény mégis csak falevélből készült.

Tentzel gothai professzor *Monatliche Unterredungen* című tudományos folyóiratában szintén csatasorba állít néhány tudóst, aki hozzászolt a kötényvitához. Ezek fejcsóválva emlékeznek meg a készítési mód körtili meddő szófecsérlésről. Szerintük az teljesen mellékes kérdés, nincsen semmi fontossága. Az a fontos, hogy milyen fának a leveleiből készült a kötény? Bármilyen népszerű is a fügefáról szóló verzió, a tudományos vizsgálódás kénytelen a fügefa szerepét kétségbevonni. Egyik tudós véleménye szerint betel-fa szolgáltatta az első ruhadarabot, a másik viszont arról értekezett, hogy csakis *banánfáról* lehet szó.

Bármennyire hivatva voltak is ezek a viták az emberiség haladását előmozdítani, lassanként megcsappant az érdeklődés irántuk, mert egy új kérdés kavarta fel a tudományos szenvedélyeket. Tudjuk azt, hogy az első emberpár a bűnbeesés után állati bőrökbe burkolózott. Felmerült tehát az a probléma, hogy a bőrből csupán ruhát csináltak-e? avagy felhasználták cipőkészítésére is? *Benedictes Balduinus* latin nyelvű értekezésében oda lyukad ki, hogy szükséges volt a

cipő, mert a bűnbeesés után a föld teli lett mindenféle szűrő tövissel, melyek ellen a lábat meg kellett védelmezni. *Antonius Bynaeus* ugyancsak latin nyelven visszafeleselt, hogy tessék előbb a ruházkodás célját tisztázni, azután következtetni. Ádám és Éva nem a hideg ellen öltözködött, mert az időjárás meleg volt és egyenletes, ellenben mezítelenségét takarta el a ruhával. A lábukat pedig nem szegyeitek, tehát cipőre nem volt szükség.

Ez a vita nem volt olyan haszontalan, mint aminőnek első pillanatra látszik, mert hivatva volt azt a jelentékeny fontosságú kérdést is tisztázni, hogy melyik volt a legrégebb mesterség: a szabóé, avagy a suszteré? A tudományos világ két táborra oszlott: egyik a szabó mellett kardoskodott, a másik a suszter érdekében tört lándzsát.

Az előbb említett Tenzel professzor kettévágta a gordiusi csomót. »Sem az egyik, sem a másik, — döntötte el a kérdést — hanem volt egy mindkettőnél régibb mesterség. És pedig a mészárosé, mert az állatokat előbb le kellett vágni, hogy a bőrből ruhát csinálhassanak.«

Ennél a pontnál meg kell válnunk a tizennyolcadik század érdekes tudósaitól, mert nekünk elég annyi, hogy az emberiség bölcsőjében az első ruha kétségtelenül *bőrből* készült, ők persze tovább vitakoztak, most már azon az érdekes kérdésen, hogy ha Ádám és Éva nem esett volna bűnbe s továbbra is az ártatlanság állapotában maradt volna: vájjon ruhákba burkolta-e volna a testét, avagy továbbra is meztelenül éledgett volna a paradicsomban?

AZ ÖLTÖZKÖDÉS ŐSKORA

A bőrruha szerfölött kényelmetlen viselet lehetett, mert az ősemler nem ismerte a cserzést és kikészítést s azon mód hordta, amint az állatról lenyúzta. Régi kínai krónikák említik, hogy élt Kína őskorában egy Csing-Faug nevű császár s az ő idejében már szerepelt valami mángorlószerű találmány, mellyel a bőrt szőr-

telenítették és puhították. Arra is soká, talán évezredekig kellett várni, míg a tűt és cérnát feltalálták; addig tüskékbe fűzött bélhúrokkal próbálkoztak. A ruha szabása akkor kezdődött, mikor a bőrkikészítést tökéletesítették s a tű, cérna, olló megjelent a civilizáció történetében.

Az állati bőrön kívül az ősember a növényt is igénybe vehette: faháncsot, nádat, sásfonadékot használhatott. Azt nem tudjuk, hogy mikor szőtték meg először a gyapjút és a gyapotot; valószínű, hogy legelőször a teveszőrt tanulták meg feldolgozni.

Vakon tapogatózunk a letűnt ezredévek éjszakáiban. Mit mikor találtak fel? mikor alkalmazták először? ma már senki sem tudja kideríteni. Talán ez nem is fontos. Akárhogyan, de *megszületett a posztó, vászon, selyem és ezeknek temérdek változata..* Akárhogyan, de kialakult az emberi öltözet, nem csupán a primitív bőrburok, hanem a könnyebb, finomabb anyagokból szőtt ruha. Ennek legősibb formája a kendő lehetett, melyet az ősember maga elé kötött. A kötényből lesz az ágyékvédő, ebből a körülkötött rövid szoknya, ez viszont megnövekedik inggé. A klasszikus világban már a kendő előkelő, dús redőzetű rokonságával találkozunk; hangzatos nevük is van: a görögöknél *himation* és *diploidion*, a rómaiaknál *toga* és *palla*. Még később a család kettészakadt: a nőknél szoknya és derék, a férfiaknál nadrág és kabát alakjában éli tovább mindegyik ág a maga külön életét, körülvéve apró-cseprő atyafisággal, úgy mint mellénnyel, zubbonyal, körgallérral és egyebekkel.

A divat teremtő munkája mintha hasonlítana magához a természethez. A természet is sokféle groteszk formájú őslénnel próbálkozott s mikor ezek életképtelenségük miatt nem váltak be, pusztulni engedte őket és áttért más, egyszerűbb példányokra. A 34 méter hosszú *Diplodocus* sikerületlen alkotásnak bizonyult, akárcsak a divat hasonlóan szertelen méretű találmanya, a 80 rőfnyi szövetet felemészítő plundra-nadrág. Mind a kettő enyészetbe sorvadt, viszont szerényebb, de életképes faj rokonaik megéltek.

*A SZOKNYA TÖRTÉNETE.
A VERTUGADIN*

A tizenhatodik században Európa divatját még a spanyol udvar diktálta. *Nem Párizs, hanem Madrid* volt a központ, honnan a divat fényküllői szertesugároztak.

Francia hölgy 1605-ből vertuagadin-ben

Innen indult el diadalútjára a *vertugadin*, a krinolin őszanyja.

Ez a szörnyű ruhadarab legrégebb formájában tökéletes dézsa- vagy hordóalakú volt. Abroncsokból készült és drága szövetekkel borították be. A dáma beleállt a szövethordóba, melyet hozzáerősítettek a derékhoz és

beborítottak a derék szétterülő alsó lebenyével. A derék irgalmatlan szorosra volt összefűzve; úgynevezett darázsderék módjára meredt ki a hordóból. Az építmény folytatása volt a nyak körüli kikeményített, felálló hatalmas gallér és betetőzte a magasra tornyozott frizura. Az ekként megabroncsozott, acélpántokba fűzött és kikeményített divathölgy olyan lehetett, mint egy mozgó páncéltorony; a nőből nem látszott semmi, csak a feje.

A szövethordó születésének körülményeit bajos felderíteni. Legismertebb változata szerint azt a célt szolgálta volna, hogy palástolja az élnivágyó hölgyek kezdődő anyaságát és lehetővé tegye, hogy az utolsó percig feltűnés nélkül vehessék ki részüket a nagyvilági élet örömeiből. Másik változat szerint egy ferdecsípejű infánsnő tiszteletére találták volna ki, — egy harmadik elmélet pedig úgy vélekedik, hogy tulajdonképpeni hivatása a női erény védelmezése volt, vagyis afféle erényöv, módosított és szalonképesebb alakban. Ennek a véleménynek legfőbb támasza maga a név, mely az ófrancia *vertugade* szóból ered, ami viszont nem egyéb, mint a *vertu en garde* (erény a résen) vagy a *vertu gardien* (erényőr) összevonása.

Igen ám, de az abroncsszoknya spanyol neve *verdugado*, ami nem résen lévő erényt jelent, hanem zöld favesszőket, melyekből az abroncs készült, mielőtt a halcsontot alkalmazták volna. A névből különben sem lehet biztosan következtetni, hiszen az angoloknál már egészen eltorzított alakban szerepelt a szoknya neve, így hívták: *farthingale*.

Sokkal valószínűbb az, hogy a szövethordót a spanyol udvarnak szinte aszkézissé merevült, rideg erkölcsé hozta létre, mely az asszonyi idomok dús pompáját illetlennek, bűnre csábítónak, elleplezendőnek ítélte. Úgy látszik azonban, hogy ez a szigorú elmélet csupán Spanyolországban állta meg a helyét, mert egyebütt a *vertugadin* teljesen ellenkező hatásokat váltott ki. Ezt a hatást legpontosabban Montaigne formulázza meg könyvének abban a fejezetében, melynek ez a címe: »Vágyainkat az akadályok növelik.« Az emberi gyarlóságok bölcs észlelője így elmélkedik az abroncsszoknyá-

ról: »És hát mire jók ezek a bástyák, melyekkel asszonyaink az ágyékukat körülpáncélozzák, hacsak arra nem, hogy ingereljék az étvágyunkat és azzal vonzzanak magukhoz, hogy távortartanak maguktól?«

A szövethordó roppant gyorsan terjedt el Franciaországban s onnan tovább. Az is népszerűsítette, hogy a nagyterjedelmű szoknyán kitűnően érvényesültek a pompás brokátszövetek és bőséges terület kínálkozott gazdag ruhadíszek csillogtatására.

Egy ízben a vertugadin beleszólt a történelembe is, ha ugyan igaz az anekdota, mely a későbbi IV. Henrik meneküléséről szól Szent Bertalan éjszakáján. Ő is rajta volt a hugenották listáján, őt is halálra keresték s már közeledett szobájához a teremről teremre kutató gyilkoscsapat. Nem lehetett habozni, egyetlen rejtekhely kínálkozott csupán: pár napos feleségének, a divatkirályné Valois Margitnak óriási abroncsszoknyája. Franciaország leendő királya gyors elhatározással bebújt a vertugadin alá, a szépasszony pedig nagy lélekjelenléttel, nyugodtan odaszólt a betörő gyilkos hordának: »A madár, akit kerestek, kirepült az ablakon.« A legnagyobb francia király életét így mentette meg a felesége szoknyája.

Ez a kényelmetlen, bonyolult, drága, esetlen és nevetséges szoknya egészen a 17. század elejéig tartotta bebörtönözve az asszonyi testet, makacsul ellentmondva a divat legfőbb alaptörvényének, mely szerint szeszélyes és folyton változik. A hajdani divathölgy konokul ragaszkodott hozzá és vállalta a velejáró tortúrát. El kell képzelni őt a meleg nyár kánikulás napjaiban, amikor hősiiesen cipeli magán saját külön kínzókamráját. S ha még csak a divathölgy ragaszkodott volna hozzá! De megkívánta az abroncsszoknyát a polgárasszony is, gazdag és szegény egyaránt, elterjedt minden társadalmi osztályban s rányomta bélyegét az egész századra. Ez a nagy népszerűség okozta azután a vesztét. Az előkelő dáma végre ráeszmélt, hogy ilyen módon nincs meg a kellő elválasztó szakadék közte és a polgárnő között s a vertugadint feláldozta a divathiúság oltárán. Az abroncsszoknya némi haláltusa után kimúlt. Azaz dehogy múlt ki, csupán száz évig tartó tetszhalálba dermedt!

Közben az történt, hogy az asszonyok nem bírván lemondani a megszokott termet-dagasztásról, a szoknyák egymásrahalmazásával érték el a legalább is hátul kívánatos puffadást. XIV. Lajos idejében a nők három szoknyát viseltek s a divatvilágban mindháromnak megvolt a maga becsületes neve. A legfelsőt úgy hívták: a *szerény* (la modeste), az alatt húzódott meg a *csintalan* (la friponne) s legalul rejtőzött a *titkos* (la secrète). A »szerény« arra volt szánva, hogy lássák s ehhez képest gazdagon volt felékesítve. A »csintalan« csak itt-ott kandikált ki a »szerény« hasítékai alól, a »titkos« pedig természetesen csak az arra jogosultak előtt mutatkozott. A három szoknya fölött a nyaktól le a földig, sőt egy darabig a földön is végighullámzott a bodros, uszályos *manteau*. A Titkos alá kis dróttal merevített vánkos segített a toalettet a kívánatos helyen kidomborítani s a ruha vonalát dagályossá, pompázatosná tenni. Ez volt a *bouffante*, a későbbi *turnúr* ősanja.

A PANIER

Az abroncsszoknya a 17. század elején kilépett koporsójából s rohammal foglalta el ismét a régi trónt. Más uralkodói nevet választott, immár nem vertugadin volt a neve, hanem *panier*. Maga a név éppenséggel nem előkelő, mert kosarat jelent, mégpedig azt a vesszőből font kast, melyben a francia paraszt tyúkjait szokta a vásárra vinni. Tökéletesen ilyen volt az újraéledt divatú szoknya formája, öt vagy több elliptikus formájú abroncsot használtak fel hozzá; a legalsó volt a legbővebb kerületű, a legfelső a legszűkebb. Az abroncsok halcsontból vagy nádból készültek, szalagok és pántok tartották őket össze s a kalickaszerű alkotmányra ráfeszítették a szövetet.

A divat ezt a remekművet tovább fejlesztette és a harangforma lassankint átalakult, mégpedig elől-hátul laposabbra, oldalt szélesebbre, mintha az egész panier-t összelapították volna. Ennek folytán szelvében egyre ijesztőbb méretekre tett szert s a század közepe táján a nagy udvari ünnepeken hordott gálapanier alsó abroncsainak kerülete hét-nyolc rőföt tett ki!

Ekkora kényelmetlenségi rekordot még a vertugadin sem bírt elérni. Azaz — a panier egy tekintetben kényelmesebb volt amannál. Ezt a kiszélesített szoknyát ugyanis a derék körül jóval az övmagasság fölé emelték, olyan magasra, hogy a dáma a két könyökével rátámasz-

A Spanier». (1730)

kozhatott a tulajdon szoknyájára. Egyebekben csak baj volt vele. Az ajtón a rengeteg széles ketrec nem fért ki, úgyhogy a dáma csak oldalvást tipegetett rajta keresztül. Ha gyalog ment, elfoglalta a fél uccát s a gavallér nem haladhatott az oldalán, hanem egy lépéssel előtte vagy mögötte volt kénytelen lépegetni. Legbonyolultabb volt a leülés. Némi ügyesség és gyakorlat kellett ahhoz, hogy az asszonyság kecsesen helyet foglalhasson s még több, hogy a leülési művelet zajtalanul történjék, mert a kecses jószág keserves nyikorgást csapott, mikor a hölgy súlya az abroncsaira nehezedett.

A hely, melyre egy ülő hölgynek szüksége volt, pontosan annyit tett ki, amennyit hat férfi szokott igénybe venni. Már pedig a színházi páholyokat nem a panier-hez méretezték. Emiatt furcsa palotaforradalom tört ki XV. Lajos udvarában. A királyné, Leszcinszka Mária, jóra való szerény fiatalasszony volt, szoknyát is éppen csak akkorát hordott, hogy le ne mosolyogják az udvar divatos hölgyei. Az udvari páholyban az etikett szabályai szerint két vérbeli hercegnő ült mellette jobbról-balról; ezek viszont akkora mértékben hódoltak a divatnak, hogy szoknyáik terebélye ráomlott a királynéra s az szegény majdnem eltűnt a fodrok, bodrok, csipkék és mindenféle duzzadmányok fellege alatt. A polgári észjárású olvasó azt tanácsolta volna, hogy vagy vegyen magára a két hercegnő kisebb szoknyát, vagy pedig mondjon le a megtiszteltetésről és üljön máshová. Az ám. Csakhogy a hercegasszonyok kijelentették, hogy egy arasnyit sem hajlandók feláldozni a szoknyájukból — viszont az etikett azt parancsolta, hogy két vérbeli hercegnőnek ott kell ülnie a királyné mellett.

A helyzet megoldhatatlannak mutatkozott. Végre Fleury kardinálisnak, a főminiszternek remek ötlete támadt. Új paragrafust iktatott be az udvari etikett szabályzatába, amely szerint a királyné mellett jobbról-balról egy-egy karos széknek üresen kell maradnia! A vérbeli hercegnők erre megrohanták a kardinálist és azt követelték, hogy az új szabályt ő rájuk is alkalmazza, vagyis ha nem vérbeli hercegnők ülnek mellettük, közöttük is legyen egy-egy üres karosszék. A kardinális kénytelen volt engedni. Kibocsátotta a kívánt pótrendeletet, de némi megszorítással. Legyen üres hely a vérbeli hercegnők mellett, de ne karosszék álljon ott, mint a királyné oldalán, hanem csupán támlanélküli ülőke, úgynevezett tabouret.

A kínos ügyet az új paragrafus sem hozta rendbe. Most már a nem vérbeli hercegnők álltak össze s a precedens alapján ők is ki akarták zsarolni a maguk számára a két üres helyet, hogy rangjuk kidomboríttassék és meg legyenek különböztetve a grófnéktól, márkinektől s egyéb alsóbbrendű népségtől. De a bíbornok túljárt az

eszükön. Rendben van — mondotta, meglesz az üres hely, de mivel őket nem illeti meg sem a karosszék, sem a tabouret, csupán egy-egy üres zsámolyt engedélyezhet. Annyira még sem vette el a hercegasszonyok eszét a szertartásimádat, hogy meg ne érezték volna a zsámoly-lehetőség komikumát és némi zúgolódás után lemondtak a kétes megtiszteltetésről.

A panier uralma megingathatatlannak bizonyult. Átterjedt Európa egyéb országaiba s egyforma lelkesedéssel hordta hercegné, grófné, polgárasszony, de még *papné* is. Ismeretesek egy pernek az iratai, melyet egy kis német falu lelkészének felesége indított az egyházközség ellen avégett, hogy bocsássanak rendelkezésére a templomban két ülőhelyet, mert egy nem elég neki és a szoknyájának.

Nem használt semmi. Hiába támadták a paniert szószékről a papok, förmedvényekben a pamfletírók, — hiába csúfolták a nőket azzal, hogy olyanok, mintha víz-hordó vödröket hordanának oldalukra kötve a szoknyájuk alatt, — hiába próbálták rendeletekkel korlátozni a szörnyű anyagpazarlást: a panier egészen a forradalmat megelőző évekig szilárdan tartotta a pozícióját. Akkor persze kimondták a halálos ítéletet ő rá is, mint a gyűlölt feudális világ teremtményére.

Senki sem siratta meg a szörnyeteg halcsontos divatot, csupán egyetlen ország: Hollandia. Ott az abroncsszoknya virágzásának idején 6000 forint alap-tőkével részvénytársaság alakult cethalak vadászatára és feldolgozására s a panier magával rántotta a bukásba a társaságot is.

AZ EMPIRB-RUHA

A forradalmat követő időben, különösen a francia császárság alatt a divat átcsapott a másik végletbe. A szoknya dagadásának korszakát a lohadásé váltotta fel. Addig-addig lohadt, amíg szinte elfogyott. Az empire-ruha úgyszólván teljesen a testhez tapadt, légiesen könnyű szövetekből készült s természetesen át is látszott, mint a levegő. Ami a könnyűséget illeti, tudunk toalettekről, melyeknek súlya — beleértve a cipőt és az éksze-

reket is —nem haladta meg a 16 latot, vagyis mai súlymértékben a negyedkilogrammot. Megmagyarázza ezt a majdnem súlytalanságot a felhasznált anyag körüli dicséretes takarékoság: a ruhának nem volt ujja s a dekol-tázs a lehetőségig, sőt még azon túl is kimélyült. Mikor egy londoni művésznő ezt a gazdaságos divatot be akarta mutatni a színpadon, a földszintről zsebkendőket dobáltak fel és nagy gaudiummal biztatták, hogy ne takarékoskodjék, itt a hozzávaló pótanyag.

Azt hitte volna az ember, hogy erről a szoborszerű divatról többé nem lehetséges visszatérni az abroncsszoknyára. Dehogyan nem. Kiderült, hogy a szívós ruhadarab ezúttal sem halt meg, sőt tetszhalott sem volt, hanem egyszerűen száműzetésbe ment és türelmesen várta, amíg megváltoznak a viszonyok. A változás akkor kezdődött, mikor a restaurált királyság igyekezett megsemmisíteni a császárság minden alkotását, köztük az empire-viseletet is. Az abroncsszoknya hozzáfogott a saját restaurációjának előkészítéséhez. A múlt század húszas éveinek divatképein ámulva szemlélhetjük, hogy a szoknya ismét dagadni kezd. Eleinte csupán az öt-hat darab alsóruhától, mint a bouffante idejében. A levetközött empire-divat ellenhatásaként az asszonyok a felöltözés túlzásaiba csaptak át. Rendszerint egy bokáig érő alsónadrág volt rajtuk, efölött egy flanel alsószoknya, ennek tetejében egy könnyű szövetű alsószoknya, majd egy térdig kiváltázott szoknya, erre ráborult egy keményített szoknya, végül az egész kiduzzadó szoknagyűjteményt betetőzte egy vagy két libegő mullszoknya. Ezt a kissé idomtalan dagadást szabályozni kellett. A ruha alatt itt-ott pántok és abroncsok jelennek meg s a szoknya szép harangszerű alakban hull alá a derekról...

A döntés pillanata elérkezett.

A KRINOLIN

1854-ben az abroncsszoknya visszatért száműzetéséből s épp olyan diadalmenetben vonult be Párizsba, mint annak idején Napoleon, mikor otthagya Elba szigetét. Uralkodói nevét ismét megváltoztatta; ezúttal

úgy hívták: krinolin. (A latin *crinis*: szőr, lószőr szóból, mert az abroncsokat összefogó szövet lószőrből készült.)

A krinolin szédítő diadalútjáról néhány számadat fog tájékoztató képet nyújtani. Egyetlen szászországi

A krinolin (1865)

gyár az új divat tizenkét esztendő uralkodása alatt, vagyis 1854-től 1866-ig összesen 9,597.600 darab krinolin készített. Darabjához 90 rőfnyi acélabroncsra volt szükség, tehát az egész gyártott mennyiségnél 863,784.000 rőföt használtak fel. Tudjuk, hogy a föld kerülete 71.982 földrajzi mérföldet tesz ki, tehát kellő átszámítások után ahhoz a hátborzongató eredményhez jutunk, hogy *egyetlen krinolingyár abroncsanyagával tizenhárom és félszer lehetett volna a földgömböt körülkeríteni.*

S a krinolin az ő divat-világbirodalmát zsarnoki önkénytelenséggel kormányozta. Az asszonyok talán még több szenvedésadót fizettek, mint a vertugadin korszakában. Nehéz volt benne járni, nemcsak a szerkezet és a szövetmennyiség súlya miatt, de azért is, mert a szerkezet nem követte engedelmesen a test mozdulatait, hanem úgyszólván önálló életet élt és a saját mechanikájának törvényei szerint billent jobbra vagy balra, huppan előre vagy hátra, perdült félkörbe. Csak megfelelő tanulmány és gyakorlat után lehetett a járás és a krinolin billegése között összhangot teremteni. Hát még leülni vele, — valóságos művészet kellett az engedetlen acél-arboncsok rugózásának megfékezéséhez s ahhoz, hogy leülés közben a könnyű tüll és csipke tönkre ne gyűrődjék. Egy élelmes párizsi szabó kitalálta a csuklóra járó és szabályozható arbronsrendszert — megváltást jelentő találmányát *crinoline magique* néven hozta forgalomba.

Az élet sok gyengéd örömről kellett a krinolin asszonynak lemondania. Kirándulni, erdőszélen vagy virágos réten heverészni, a tulajdon gyerekével játszani: mind a tiltott gyönyörűségek sorába tartozott. A gyereket még kézenfogva sem sétáltathatta; ami pedig a férjet vagy gavallért illeti, bele kellett nyugodniuk, hogy a karonfogva járás kedves szokása immár lehetetlenné vált.

Amellett a satírának olyan gyilkos sortüze zúdult a krinolinra, aminőről a vertugadin idejében nem is álmodhattak. Akkor csupán jámbor prédikátorok mennydörögtek a bolond divat ellen a szószékről s egy-két nyomtatott förmedvény keringett csekélyszámú közönség között, de most a tömegével megjelenő élclapok állandó krinolin-rovatot kreáltak s hétről-hétre, napról-napra ostorozták a krinolin asszonytársadalmat.

Tizenkét évig állta a krinolin az ostromot, akkor végre megadta magát és elvonult a színtérről. Elhagyta a trónt, de maga helyett ráültette apró csemetéjét, a *turnűrt*.

Lószőrrel kitömött kis vánkos volt ez, melyet az asszonyok hátul a szoknyájuk alá kötöttek. Mint láttuk, drótvázás ösanyja már szerepelt bouffante néven. Egyik hajdani nyelvészünk erre az intim toalett-

darabra ezt az elnevezést használta: farnövelő párna. Hogy ez nem hangzik egész illedelmesen, arról csakis a párna tehet; hivatását kifejezni pontosabban alig lehetséges. Ha az asszonyok ezt a párnát valóban azzal a hátsó gondolattal hordták, hogy bizonyos testi adottságokat még jobban hangsúlyozzanak s ezáltal a férfi-világgal szemben egy hathatós csábesszökre tegyenek szert: úgy ez szerfölött együgyű számítás lehetett. A férfi nagyon jól tudta, mi a különbség ábránd és valóság között. Inkább arra kell gondolni, hogy a turnúr a ruhát feldagasztván, alkalmat nyújtott dúsabb kiképzésre, gazdagabb díszítésre, vagyis több szabómunkára s valószínű, hogy a furcsa vánkost voltaképpen a szabók sózták a hölgyvilág nyakába, már amennyiben vele kapcsolatban nyakról lehetne beszélni.

AZ USZÁLY

A divat történetében az abroncs-szoknya csupán egy epizódja annak a törekvésnek, mely minduntalan megmutatkozott a ruha felduzzasztása, hosszabbítása, szélesítése, magasítása, egyszóval terebélyesítése körül. A modern szexuál-pszichológusok e törekvés mögött a nemiséget látják vigyorogni s minden túlzott ruhadudorban férficsábító tendenciát fedeznek fel. A divatnak ez az új tudománya tulajdonképpen nem egyéb, mint a tudomány divatja. Nem kell szó szerint hinni neki. Bizonyos, hogy az asszony azért öltözködik, mert tetszeni akar, s a terebélyesítés is ezt a célt szolgálta, de ezt a tetszeni vágyást inkább egyszerű kokettériának könyvelhetjük el s nem szükséges mingyárt szexualitást feltételezni benne.

Az abroncs-szoknya, az uszály, a túlzott méretű ruhaujj, a magasra vagy szélesre méretezett gallér, a feltornyozott frizura: mind arra való volt, hogy a gálába öltözött asszony fellépése mennél ünnepélyesebb, méltóságteljesebb, nagyszerűbb, pazarabb, hatásosabb legyen. El kell képzelni például a panier-re ráboruló fodros, drágaszövetű, uszályos felsőruhát, a magasra felfésült fantasztikus fejdíszet, a csipke-

felhőtől duzzadó ruhaujjakat: s előttünk áll a káprázatos rokokó-asszony. Helyesebben nem is asszony, hanem egy pompás mozgó szobadisz.

Az uszályt, ezt az impozáns ruhatoldatot nem nőknön látjuk először megjelenni, hanem *férfiakon*. Lehet, hogy az ötletet a hímpáva adta, mely valóban grandiózus megjelenés-számba megy, amint hosszú uszályát hol kiteríti, hol összecukja. A lovagkorban még nem hordtak külön nadrágot és kabátot, hanem az egybeszabott alsóruhára hosszú *palást* borult. Temetéseken, nagy ünnepélyeken előkelő személyiségek azzal igyekeztek fellépésüket minél méltóságosabbá tenni, hogy a palástot hátul megnövesztették. A mögöttük leomló és maguk után vonszolt ruhatöbbslet nemcsak alakjukat nagyította meg, de járásukat is lassúvá s a célnak megfelelően ünnepélyessé szabályozta; a nehéz, drága szövettel való pazarlás pedig viselőjének előkelősége, gazdagsága mellett tett kiáltó bizonyosságot.

Az uszály a fejedelmi udvarokban polgárjogot nyert. Ott csupán rangbéli uraságok közlekedtek. És éppen ez a rangbéliség alapozta meg az uszály későbbi fényes karrierjét. Az etikett ugyanis nem engedte meg, hogy a gróf ép olyan hosszú uszályal sepperhesse a földet, mint a herceg, ez meg pláne akkorával, mint maga az uralkodó fejedelme. Az uszály hosszát tehát rang szerint kellett adagolni. S ha csak egy-két rőfnyi különbséget állapított is meg a szertartásmester az egyes fokozatok között, annyi megkülönböztetést igénylő főnemes, katona, egyházi és világi méltóság akadt egy fejedelmi udvarban, hogy a felsőbb fokokon az uszály már mértéktelenül hosszúra növekedett.

Ez az etikett-szabály a nőkre is vonatkozott; mert igen természetes, hogy az asszonyok felösmervén az uszályban rejlő anyagpazarlási és páváskodási lehetőséget, siettek azt a férfiktól átvenni. Egy francia udvari rendelkezés így szabályozta az uszály hosszát:

A királynét megilleti — 11 rőf, a királylányokat — 9, a királyi unokákat — 7, a vérbeli hercegnőket — 5, egyéb hercegnőket — 3 rőf.

Saint-Simon, kinek ezeket az adatokat köszönhetjük, nem írja meg, hogy a grófnéknak, márkinéknak és egyéb alfőnemesi hölgyeknek mekkorácska sleppel kellett beérniök. Elég lehetett nekik két rőf is, hiszen egy párizsi rőf 1.19 métert tett ki.

A sokrőfös, nehéz brokátból készült uszály persze már nemcsak szabályozta a lépéseket, hanem a járást is lehetetlenné tette. Ezen segíteni kellett. Az udvari szabályzat egy új kitüntető megbízatást kreált: az *uszály hordozót*. Igen nagy megtiszteltetés volt ez, törték is utána magukat az udvari népek s ez a megalázkodó törtetés magyarázza meg a szónak azt az értelmét, mellyel a szokás-mondásban használatos. Néha két uszályhordozót is szerepeltettek, sőt különösen alkalmakkor három is nyomakodott a fejedelmi hölgy sarkában: kettő kétoldalt tartotta az uszályt, a harmadik pedig a legvégét emelintette.

Ilyen arisztokratikus divat további pályafutása előrelátható volt. Ha nem is a királynékat megillető fantasztikus hosszúságban, de szegényebb méretekben minden asszonyi szoknya meguszályosodott. Nemcsak ünnepeken és termekben hordták, de hétköznap is, künn az uccán. Az uszály élete még az abroncszoknyánál is szívósabbnak bizonyult, mert tulajdonképpen ma is él, sőt valószínűleg még soká fog élni, ha olyan mértékletes marad, mint manapság. Nem volt mindig ilyen; még emlékezhetünk a századfordulón tanúsított mértéktelenségére, mikor a férfiak szörnyűködve nézték, mint söpri fel ez elegáns hölgy uszályával a Váci ucca minden szemetét.

Ki hinné, hogy a férfiak ezen a szemétsöprésen immár hatszáz év óta szörnyűködnek, anélkül, hogy a hölgyek törödnének a véleményükkel. A *Roman de la Rose*, a 13. század híres verses regénye huszonnégyezer sorából néhányat az uszálynak is szentel. Prózában ez a kis megrovás így hangzik:

»A nők rőfnyi hosszúságban húzzák maguk után uszályukat és hallatlanul vétkeznek vele, mert nehéz pénzt adnak ki érte s ezt elvonják a szegényektől és bennük Krisztustól; fölseprik az uccán a port, bolhákat szednek össze, mindezt

behordják a templomba s a szent helyeket bemocskolják és megszenteltelenítik a piszokkal és porral, mely olyan sűrűn száll a levegőben, mint a tömjénfüst.«

A megrovás nem sokat használt, mert eltelt néhány száz esztendő s az uszályútalat a férfiaknál még mindig időszerű volt. Guyon doktor 1610-ben ekként fakadt ki az egészségrontó divat ellen:

»A női ruha jelenleg redős és bő, különösen az ujjá olyan bő, hogy akár egy kecskebak belebújhatik, az uszály pedig rendszerint hat lépés hosszú. A maguk után vonzolt uszály alatt por, sár, kutyaszemét és egyéb mocskok gyűlik össze s ezt behordják a templomokba és a paloták termeibe. Bálban csak úgy tudnak táncolni, ha egy nagy csattal feltűzik a haszon-talan ruhadarabot a hátuljukra. Mire hazamennek és levet-köznek, a lábuk egészen fel van puffadva, úgy megerőltették magukat egész nap a cepekedéssel.«

Kár volt a fáradtságért. Mihelyt az asszonyok ki-tapasztalták, hogy az uszály megnagyítja az alak-jukat és ünnepélyessé, impozánssá varázsolja a meg-jelenésüket, konok kitartással ragaszkodtak hozzá és hordták, húzták, vonzolták, cipelték; lett légyen a szoknya alapdivatja akár abroncs-szoknya, akár test-hez tapadó empire ingruha.

A régi asszony nem látta meg a slepp természet-ellenes komikumát, sőt a megjelenés terebélyesítése és fenségessé tétele céljából nemcsak hátul toldta meg a ruháját, de két oldalt is ünnepélyessé lompo-sította azokkal a bő ruhaujjakkal, melyeket Guyon doktor említ s melyek néha a földig lógtak, úgy, hogy nem egy, de két kecskebak is beléjük bújhatott volna.

Houppelande volt ennek a ruhának a francia neve. Hozzánk is eljutott; régi zamatos magyarsággal az ilyen lefityegő, bő ujjú mentét kutyafüles mentének hívták.

Általános divattá vált; férfiak épúgy hordták, mint nők. *Apor Péter* így írja le a 17. század elején dívó erdélyi férfiviseletet:

»Az uraknak az pompára való mentéjek hosszú volt, annak nagy hosszú széles galléra majd az háta közepit érte. Az két ujjá úgy fityegett a földig; az mentéje ujjá kutyafüles volt,

bélelve pedig attól fogva, az hol az kézít az hasadékon kidugta, sehol sem volt, hanem osztán az végén egy kutyafül felé az kutyafüllel együtt egy kevés bélés volt.«

A NADRÁG TÖRTÉNETE

Ez a kutyafül, valamint a férfiöltözéknél is szerepelt uszály arról tesz bizonyosságot, hogy az anyag-pazarlást nem szabad egyedül az asszony számlájára írni. Voltak korszakok, midőn a férfi még az asszonynál is jobban kitett magáért, mint ezt a *plundra-nadrág* esete bizonyítja.

A nadrág családfáját tulajdonképpen a történelem előtti időkben kellene elkezdni. A thorsbergi (Jutland) ásatásoknál találtak egy *bronzkorszakbeli* sírt s benne meglehetősen ép állapotban egy *szűk, hosszú, tökéletes formájú nadrágot*. A görögök nem viselték; a rómaiak is csak a késői császárság idejében szoktak rá. Addig barbár viselet-számba ment; keleten a babiloniak, perzsák, frigek, pártusok, szkíták hordták, — északon a germán és gall törzsek jártak benne.

Az európai divat a 12. század táján kezd komolyan foglalkozni a nadrággal. Ebben az időben *két külön darabból* állt; mindkettőt külön-külön húzták fel, mint combtövíg érő hosszú testhezálló harisnyát. Az ágyék körül egy rövid alsónadrág rejtőzködött, melynek végét begyűrték a két nadrágszárba. (Az angolban még ma is többszámban hangzik a nadrág neve: breeches, a latin braccæ szóból.)

Ez a veszedelmes divat mindaddig nem okozott különösebb bajt, amíg a nadrág fölé a lovagkor szép, hosszú köntöse borult. De a 14. században a divat megunta a hosszú köntösöket, melyek alig különböztek az asszonyok ruhájától s ismert szeszélyével rövid, derékig érő, szűk ujjast parancsolt a férfiakra. Az új divat nem számolt a nadrággal, mely egyszerre meglehetősen merészséggel tárult a világ elé. Viszont éppen ez a merészsége olyan kedvelté tette, mondjuk: a férfiak szemében, hogy képes volt több, mint egy századon keresztül ellenállni minden változtatási kí-

sérletnek. Mindössze az történt, hogy felismerték a két külön nadrágrész divatjának gyámoltalanságát és a két részt egyesítették, ezzel megalkotva a mai nadrág alapformáját.

Kösznyerem szempontjából ez az újítás nem nagy nyereséget jelentett. Sőt. A nadrág annyira szűk volt, hogy a divat pontos követéséhez ragaszkodó uraságokat két inasnak kellett a szárakba belerázni. Feszült és tapadt, ahol csak lehetett. Ahol pedig nem lehetett, ott a divat kitermelte azt a furcsa, tömésel merevített posztókupakot, mely a nadrágprésbe szorította férfivilág számára a szükséges könnyítést jelentette. Francia neve volt *braguette*; a németeknél *Hosenslatz* és *Schamkapsel* néven szerepelt; a régebbi magyar szótárakban mint *nadrágellenző* és *leppentyű* jelentkezik.

A tisztára praktikus célú tokkal utóbb nagyon visszaéltek. Másszínű posztóból készítették, zsinórzását arany- és zománc-csatokkal ékesítették, szóval lehetőleg ráirányozták a figyelmet. Majd a méretét növelték meg egészen valószínűtlen nagyságúra, ami miatt a szószékből is sűrűn kiprédikáltak a renommista ifjúságot. A már említett Guyon doktor ezt a megnövekedett leppentyűt is tolla hegyére vette s különösen azon háborodott fel, hogy okszerű rendeltetésén felül zsebek is használták. A szűk nadrágon nem lehetett zsebet alkalmazni, a divatifjak tehát a monstrozus braguette-be rakták zsebkendőjüket, kesztyűjüket, pénzüket, — sőt almát, narancsot s egyéb gyümölcsöt is tartogattak benne és onnan kínálgatták a hölgyeket, Guyon doktor nagy bosszúságára.

A NADRÁGTARTÓ ELŐDEI

A nadrág fejlődési történetének ezt a korszakát valami csodálatos esetlenség s a találékonyságnak teljes hiánya jellemzi. A mai ember képtelen megérteni, hogy miért kellett száz esztendeig várni annak az ötletnek a kipattanására, mely a nadrág két szárát egyesítette. Épolyan kevésbé érthető, hogy miért nem bukkantak rá a nadrágtartó ötletére s miért kínlódtak

ugyancsak több, mint egy századon keresztül *fűző-zsinórokkal*. Hogy a nadrág le ne hulljon, a szószeros értelmében odakötötték az ujjashoz. Olyan fémvégű zsinórokat használtak hozzá, mint a mai olcsóbb fajta cipőzsinór; nem egyet vagy kettőt, de egy tucatot, vagy még többet is. A Jeanne d'Arc elleni bűnperben a vád egyik főpontja az volt, hogy a harcos leány férfiruhában járt; a ruha leírásánál a vádirat azt is megemlíti, hogy nadrágja húsz zsinórral volt az ujjasához erősítve. (Cum XX. aguilletis.)

El kell képzelni azt a rettentő kényelmetlenséget, mellyel a nadrág és a mellény közti kapcsolat megszüntetése járt. A tömérdek zsinórt egyenként kellett kifűzni, ami nem ment mindig simán, mert hiszen a zsinór össze is bogozódhatott. Már pedig néha a gyors cselekvés terére kellett lépni, különösen háborúban, ahol — mint Brantôme írja — a csata előtti izgalomban még a legbátrabb tiszt is kénytelen volt olykor a lováról hirtelen leszállni.

Nagy keservesen rájöttek arra, hogy a fűzésnél gyorsabban megy a *gombolás*, tehát az ujjas aljára gombokat varrtak s a nadrágot rágombolták. Ez sem bizonyulván tökéletes megoldásnak, Európa szabócéhei tovább törték a fejüket s hosszú évtizedek múlva végre feltalálták a *nadrágszíjat*, amit a bronzkorszakbeli ember már ismert, mert a thorsbergi sírban talált nadrágon világosan láthatók a nadrágszíj befűzésére szolgáló pántok nyomai. A nadrágtartó mai formája sokkal később, a pantalló korszakában született meg.

A SZŰK NADRÁGTÓL A PLUNDRA-NADRÁGIG

Az ötlettelen gyámoltalanságnak legragyogóbb példája maga a nadrág volt. A divat annyira elszűkítette, hogy minden lendületesebb testmozgást megakadályozott, leülésnél pedig egyenesen szétrepedéssel fenyegetett. A legegyszerűbb megoldás lett volna átérni a mai bő nadrágra, de a divat erre a józan lépésre csupán háromszáz év múlva tudta magát elhatározni.

Columbus már felfedezte Amerikát, de az óvilág férfinepe képtelen volt a nadrágbilincsen tágitani. Az első szabadulási kísérlettel a katonák próbálkoztak, mégpedig akképpen, hogy megelégedvén a nadrág két polipszárának gyilkos szorítását, a lándzsavetésnél szabad mozgást követelő ballábukon *a nadrágszárát térdén felül egyszerűen elvágták*. A 14. század végéről ránk maradt illusztrációkon a katonák ballábszára combközéptől le a bokáig mezítelen. Hasonlóképpen cselekedtek a zarándokok, mikor belátták, hogy a szűk nadrágban nem lehet gyalogolni, ők úgy segítettek magukon, hogy a nadrágot *térdben vágták ki* s így felszabadították a térdízületet.

Ekkor végre megmozdult a szabómesterek fantáziája. A térd szabaddátétele helyes, — gondolták — de viszont szabóember nem nyugodhatik bele, hogy a test egyrészét elvonják az ő művészete elől. Azt eszelték ki tehát, hogy a nadrágot térdnél nem vágják ugyan ki, de több helyen *felhasították* és így bővítették meg. A hasítékokat elütő színű posztó, vagy selyemszeletekkel töltötték ki.

Ezzel megszületett a 16. század jellemző férfidivata, mely különösen Németországot kerítette hatálmába. A hasítékok nem érték be a nadrág térdével, hanem elterjedtek az egész nadrágon, széltebénhosszában, majd tovább kúsztak és elárasztották a ruha többi részét is. A szabó mindenütt dudorokat ráncolt egymás tetejébe és színes hasítékokat dolgozott beléjük, melyek lángnyelvek gyanánt tarkázták a dudorokat, vagy pedig úgy buggyantak ki belőlük, mint a dinnye gerezdéi.

Ez a gerezd-rendszer módfelett megtetszett a katonáknak. Tudni kell, hogy akkor még egyenruha nem volt; a zsoldos katona maga ruházta magát. Egyre több gerezddel, hasítékkal ékesítették a nadrágjukat, amihez természetesen egyre több posztó kellett; a vetélkedés során a nadrág egyre bővült és dagadt; végre 1550 táján megszületett a nadrágok nadrágja, a minden képzeletet felülmúló, irtóztató bő *Pluderhose*, magyarul plundra-nadrág.

A *landsknecht*-ek tipikus viselete volt ez, akik épúgy tetszelegtek a hallatlan anyagpazarlással bokáig leomló bugyogóban, mint az asszonyok temérdek rőfhosszúságú uszályos ruháikban.

Landsknechtek plundra-nadrágban (1559)

Szabó legyen, aki el tudja képzelni ezt a nadrágszörnyeteget, ha elébe tárjuk a korbeli adatokat, melyek szerint eleinte huszonöt rőf anyagot használtak hozzá, majd az elfajult ízlés felszaporította a rőfök számát nyolcvanra, kilencvenre, sőt a rekord betetőzéséül százharmincra. Wolfgang *Musculus*, a nagyhírű augsburgi teológus elkeseredett rohamot intézett a szószékről a plundranadrág ellen. Prédikációjában elmond egy adatot, mely minden fejtegetésnél jobban jellemzi a zsoldos katona hiúságát és nagyzolását. Ez a katona kilencvenkilenc rőf szövetből rendelt magának nadrágot. Mikor megkérdezték, hogy miért nem rendelt kereken száz rőföt, azt felelte: »száz« rövid szó és a beszédben nincs semmi súlya. Ellenben »kilencvenkilenc« inkább illik

katonához, mert a hangzása ünnepélyes és szép szélesen lehet kimondani.

A plundranadrág a ragály erejével és szívósságával terjedt el Németországban. A szószerk küzdelme ellene teljesen hiábavaló volt, a katonák rá sem hederítettek és tovább páváskodtak a fantasztikus nadrágcsodákban. Még a fejedelmek sem bírtak velük. Musculus idejében — 1557 körül — a brandenburgi választófejedelem eltiltotta a plundranadrágot. A tilalom ellenére három landsknecht csakazértis a rettentő bugyogóban vonult végig a városon és egy hegedüssel muzsikáltatta magát. A fejedelem lefogatta a vitéz urakat, a piacon felállított ketrecbe záratta őket, s hogy el ne unják magukat, a hegedúsnek egész nap húznia kellett a ketrec előtt. Egy másik uralkodó erőszak helyett fortélyal próbálta letanácsolni a bolond bugyogót katonáiról. Elrendelte, hogy minden városban a hóhér kötelező egyenruhája a plundranadrág legyen. Ez a számítás sem vált be; a katonák legfeljebb még több szövetet dolgoztattak be a nadrágjukba és tovább kevélykedtek benne.

Ekkor közbelépett a divat s amit a fejedelmek hatalmi szóval nem tudtak elérni, azt ő simán keresztül vitte. Szép lassan lesorvasztotta a rőfök számát, a nadrág apadt és szűkült, végre ép olyan szűkre soványodott, mint aminő a leppentyű idejében volt.

A BUFFANCS-NADRÁG

Nemsokára azonban új sorsfordulat jelentkezett a nadrág viszontagságos életében. A 16. század második felében a merev spanyol divat mételyezte meg Európát. Láttuk ennek a divatnak legborzalmasabb alkotását, a vertugadint. A hatalmas abroncs-szoknya mellett a szűk nadrágnak le kellett mondania az érvényesülés lehetőségéről. Fogta hát magát, megint dagadni kezdett, hogy méltó legyen női ellenfeléhez. Ezúttal nem úgy dagadt, mint plundrakorában, hanem egyesítette a kellemetlent a haszontalannal. Combközépig megmaradt szűknek és szorosnak, azon felül pedig egyszerre kipuk-

kadt, mintha felfújták volna. A németek úgy is hívták: *Pumphose*. Magyarul talán buffancs-nadrág lenne a megfelelő neve. Úgy néztek ki benne az uraságok, mintha mindegyik lábukra térdre felül kitömött zsákokat húztak volna fel. A zsákok hol gömbölyűek voltak, mint óriási labdák, hol hosszúdad formában duzzadtak ki, hol krinolin alakjában terültek széjjel. A dagadást nem abroncsok segítségével érték el, hanem egyszerűen lószőrrel vagy gyapjúval tömték ki a buffancsot, mely tulajdonképpen egy második nadrág volt, az elsőszámú szűk, harisnyaszerű nadrág tetejébe húzva. Aki a drága gyapjút meg akarta takarítani, mindenféle rongyot és tollat használt bélésnek. Angliában törvényt kellett hozni ellene, mert különösen a csempészek vetették rá magukat, kik alig találhattak volna céljaiknak megfelelőbb ruhadarabot. Hogy mi minden fért belé, kiderült egy angol bírósági tárgyaláson. Csempészgyanús embert állítottak a bíró elé, óriási dagadó buffancs-nadrágban. A vádlott védőbeszéd helyett levetette a nadrágját, melyben a következő tárgyak találtak: két ócska lepedő, két ugyanolyan abrosz, tíz darab szalvéta, négy kötény, egy kefe, egy fésű, egy teljesen ép pohár és egy hálósapka. Ennyi szemétrevaló használati tárgy kellett hozzá, hogy a nadrág divatos méretűvé puffadjon.

Az csupán anekdota, hogy az angol parlament ülőhelyeit ki kellett szélesíteni, mert a képviselő urak nem fértek bele a régi székekbe. Ellenben egy londoni színházban a székbővítés csakugyan megtörtént, mert a törzsvendégek parancsolóan hivatkoztak az alsó törzsük megnövekedett méreteire s az igazgató kénytelen volt engedni.

Valóban impozáns jelenség lehetett a buffancs-nadrágos, spanyolgalléros úr, oldalán vertugadinos hölgyével, minden irányban dagadva és puffadozva. De még imponálóbb a divat vértanúinak lelki ereje, kik ezt a posztótömkeleget negyvenfokos hőségben is áhíatosan viselték. S bár testükön kiütött az áhítat veritéke, fürödni nem fürödtek, mert akkor a divat a vertugadin dézsájának megalkotásával volt elfoglalva s a fürdő-dézsáról megfeledkezett.

A pöfeteg-nadrág nem állta sokáig a feszülést s a pneumatikja lohadni kezdett, viszont ennekfolytán lötyögősre lappadt és szétterült, mint egy kis krinolin. Úgy hívták: *rhingrave*. Londonban *petticoat breeches* néven rémítette a puritán világból alighogy magához tért polgárságot. De a bolond divat nem élt sokáig, a nadrág megint szűkülni kezdett és szép lassan kifejlődött a *térdradrág*.

A PANTALLÓ MEGSZÜLETIK

Innen kezdve a nadrág története megkomolyodik s a komikus elem kiszorul belőle.

A 18. század kecses térdnadrágjáról kevés a mondanivalónk, hiszen ünnepi egyenruhákon ma is találkozunk vele. Szép, elegáns viselet volt. De mert az előkelő világ hordta, a francia forradalom jakobinusai kimondták rá az anatómát és saját magukat büszkén vallották *térdradrágtalanoknak*, azaz *bugyogótlanoknak (sansculotte)*. A forradalom elvetette a térdnadrágot s helyébe hozta a *pantallót*.

A nadrág nyúlt, hosszabbodott s lassanként elérte a mai formáját. Eleinte az emigrációból hazatért francia arisztokrácia gyűlölettel fordult a polgári ruhadarab ellen és tüntetően hordta újra a térdnadrágot. De a divat ezúttal az előretörő polgárság mellé szegődött. A polgári eszmék győzedelmes útját nyomom követte a polgári ruha diadala is. Múzeumi üvegszekrényekbe kerültek a hajdani divat csodaszülöttei, s az új, egyszerű, józan férfidivat egyeduralmát immár több, mint egy század óta semmi sem zavarja.

A MELLÉNY

A mellényt legrégebb formájában *ujjasnak* hívták s tulajdonképpen egy volt a kabáttal. A 17. században elválik a kabáttól, külön ruhadarabbá alakul s elvesztvén az ujjait, a kabát alá kerül. Ekkor kapja meg a mai alakját. A 18. században az ujjak elvesztéséért bő kárpótlásban lesz része: a rokokó gavallér-öltözetnek dúsan felékesített alkotóelemévé lép elő. Mind jobban és jobban kicifrázták s a 18. század végén a *hímzett mellény*

divatja tört elő. De nem érték be az egyszerű ornamentikával, hanem apró alakokat hímeztek a mellényre, majd az alakokat jelenetekbe csoportosították s egy szép napon a gavallér hasán Mars és Vénus szerelmeskedése bukkant elő, de csupán egy napig, mert másnap már a gavallér másik mellényben jelent meg, amelyen egy vadászcsoport, vagy lovagi torna, vagy tengeri csata ábrázolása ékeskedett. Igazi világfi legalább egy tucat ilyen mellényt tartott a ruhatárában, de volt olyan is, aki száz darabbal dicsekedhetett. Színházkedvelő ifjak divatos darabok jeleneteit örökítették meg s a Comédie Française eleven műsorai gyanánt feszítettek a sétatereken.

A mellény másik fő ékessége a *gomb* volt. Formáját és kivitelét a divat rettenetes gyorsan, úgyszólván évenként változtatta. Majd tallérnagyságú gombokat hordtak, mindegyiken művészi és drága miniatűr-festménnyel; majd muzeális értékű kaméákkal gombolkoztak; majd az imádottjuk nevének kezdőbetűit vésették sorjában a gombjaikra, úgyhogy az 1786-ik év ficsurjainak a gyomráról le lehetett olvasni, hogy melyik dámába szerelmesek. 1787-ben megint változott a divat: ekkor virágokat, madarakat, pillangókat s mindenféle emblémákat illett a gombokra pingáltatni. 1788-ban valamennyit kiszorította az épületek divatja. A gombokra különböző középületek ábrázolatai kerültek s a gavallér hasán, mint valamely illusztrált útikönyvben, látható volt a Louvre, a Notre Dame, a Tuillériák palotája, a st. denisi diadalkapu stb. A forradalom alatt a hímzések eltűntek, de a gombok divatja tovább garázdálkodott. Megjelenik a gombokon a frígiai sapka, a Bastille bevétele, Marat arc képe s mint ahogyan a fülbevalókon: a guillotine ...

Azóta a mellény szeszélyeskedése meglehetősen ártatlan formában élte ki magát. Egyszer felmagasodott az állig, máskor kitárult mellközépig, sőt azon alul is; egyszer hajtókéval büszkélkedett, másszor anélkül is megvolt; egyszer egész sor gombrá járt, másszor szerényen beérte eggyel vagy kettővel.

A kabát őse a római *tunica* volt, ez az ingnek is használt, zubbonyszerűen bő, térdig érő, rövid ujjú kényelmes ruhadarab. A fejen keresztül bújtak bele s a derék körül övvel fogták össze. A középkorban a *tunica* meghosszabbodott és bokáig ért; alig volt valami különbség a férfi és nő ruhája között. A lovagkor végefelé megint megrövidült s követte a szűk nadrágok divatjának a példáját, összeszűkülött és a testhez tapadt. Igen ám, de az ilyen szűk ujjast bajos volt a fejen keresztül ráncigálni, a találékony elme tehát azt eszelte ki, hogy az ujjast elől egész hosszában felhasította és végig gombokkal látta el. Ezzel megszületett a mai kabát alapformája.

Sok ide-oda tévelygés után XIV. Lajos alatt abban a formában jelenik meg, mely a derékba szabott modern szalónkabátra emlékeztet. Persze, selyemből vagy bársonyból készült és dúsan kivarrták csipkével, sújtassál, paszománnyal. Azaz nem mindenki varrhatta ki, csak az, akinek a *király külön engedélyi adott*.

A kabát történetének ez a legfurcsább fejezete. Ebben az időben *justaucorps* volt a neve. XIV. Lajosnak kedves ruhadarabja volt s mivel ő magát földi istennek tekintette, nem tűrte el, hogy közönséges halandó ugyanolyan díszes kabátban járjon, mint maga a király. Az udvari nép viszont majd meghalt azért a gráciáért, hogy külsőségeiben is a nagy királyhoz hasonlíthasson. Valami kiegyezés-féle jött létre köztük: a király ritka kivételes kegyként egyeseknek megengedte, hogy a kabátjukat kihányassák sújtassál. És nem csak úgy, röptében elejtett szóval adta meg az engedélyt, hanem pecsétes okmányt állítottak ki róla, melyet a király sajátkezűleg aláírt és az első miniszter ellenjegyezte. Úgy hívták az ilyen kiváltságos kabátot: *justaucorps à brevet* — vagyis engedélyes kabát.

A legnagyobb kitüntetés-számba ment ez az engedély; aki megkapta, azt tiszteletteljes irigységgel rajzolta körül a Napkirály udvarának kegyekre éhes

hada. De nehéz volt elnyerni; még különös érdemek esetén is, mert az engedélyes kabátok számát numerus clausus korlátozta. *Negyven kabát* részesülhetett csupán a királyi rendelet kedvezményében; tehát a reflektáns akármilyen kedves embere lett legyen is a királynak, mindaddig nem juthatott hozzá a sujtásos kabáthoz, amíg csak üresedés nem következett be.

Íme szószerint egy ilyen királyi brevet, mely Condé herceg kabátját iktatta be a dicső negyvenek irigyelt sorába:

»Hivatkozással arra a rendeletre, mely szerint ő Felsege külön személyre szóló engedélye nélkül senki sem alkalmazhat kabátján csipkedísz, avagy arany- és ezüst paszomántot: mai napon, 1665 február 4-én, ő Felsege Condé herceget ki akarván tüntetni és különleges jóakaratóról akarván biztosítani, ezennel megengedi, hogy kék kabátot viselhessen csipkével, paszománttal s arany- avagy ezüst zsinórzattal díszítve, olyan formában, aminőben Ő Felsege azt még külön meg fogja határozni. Minthogy e személyre szóló engedély nélkül úgy látszanék, hogy a herceg megszegte a fent hivatkozott rendeletet, ennél fogva ő Felsege ama rendelet hatályát Condé hercegre nézve jelen engedélyével felfüggeszti s a hercegnek a tilalom alól felmentést ad. Jóakarata jeléül ő Felsege jelen engedélyt sajátkezüleg írta alá és általam, titkos államtanácsosával és pénzügyminiszterével ellenjegyeztette.«

Mint a bürokratikus remekműből kitetszik, Condé herceg kabátjának sorsát nem döntötte el végleg a legfelsőbb pápens, hanem a nagy király, Louis le Grand fentartotta még magának a jogot, hogy a paszomántok mennyiségét és a sújtások mikéntjét ő maga tervezze ki, amit egy ihletett órájában biztonnyal meg is cselekedett.

A justaucorps belül pompás, színes selyemmel volt bélelve. Hogy ez a drága bélés kellően érvényesülhessen a kabát két szárnyát jobbról-balról felhajtották és rágombolták a derék hátulján lévő két gombra. Ez az eredete a szalónkabáton, zsaketten és frakkon ma is látható két gombnak, melyeknek ma már semminő értelmük és rendeltetésük sincs, csupán tartalmát vesztett tradícióból maradtak meg, mint ahogyan a londoni Towerben ma is komolyan őrzi egy medvebőrös

süvegű gránátos a Temzére nyíló kaput, melyet már réges-régen befalaztak.

A két felhajtott szárny a kabátforma további fejlődésére vezetett. A 18. században a finomkodó

Frakk és wertheri szerelem

rokokó ízlésnek már nem tetszett az élénk színekkel hivalkodó kifordított bélés, tehát a két szárnylebenyt a helyett, hogy felgombolták volna, egyszerűen rézsútos irányban levágták. Íme, előttünk áll a *frakk!*

A divat szeszélyes. A nadrág esetében a polgári pantallónak segített, hogy kiszorítsa a feudális térdnadrágot, viszont a kabát ügyében a frakk mellé állt, az arisztokratikus rokokó ruhadarabot átmentette a 19. századba és a polgári rend mindennapos öltözetévé avatta. Természetesen a rokokó dísz lekopott róla. Eleinte mint *kék frakk* szerepelt a wertheri időkben, majd az angolszász befolyás a fekete színt tette uralkodóvá és maradandóvá mind a mai napig.

Angol ízlés alakította át a justaucorps-ot is *redingote-tá*; nálunk használatos néven szalónkabáttá.

Eleinte lovagláshoz használták, mint eredeti neve mutatja: *riding coat*, vagyis lovagló öltöny. Később előlépett az ünnepélyes rendeltetésű ruhák sorába s a divat hol sutba teszi, hol megint előveszi, ahogyan a szélső tartja.

A mai férfikabát egyéb változata mind ezekből az alapformákból fejlődött ki. A *zsákett* nem egyéb, mint »frakkosított« *redingote*; a *zakó*, a *spencer* s a kabátatyafiság többi tagja pedig aszerint jött a világra, amint az őskabát szárnyait többé-kevésbé lemetélték.

SZÍNES FÉRFIRUHÁK

Ma általában színtelen a férfiruha.

Valaha régen a divat káprázatos színorgiákat rendezett a férfiruhákon. A lovagi időkben a férfiak asszonyimádata nem a színek harmóniájával igyekezett hatást kelteni, hanem az *allegorikus értelem* szerinti csoportosításban tombolta ki magát. Minden színnek megvolt a maga jelentősége; a lovag ruházatával ország-világ előtt hitvallást tett szívügyeinek mindenkori állapotról.

A dolog egyszerűnek látszik. Csináltasson a lovag érzelmeinek megfelelő színű ruhát és viselje egészséggel, amíg csak át nem billen valamely más színhangulatba. A választék nem volt nagy. A német lovagi életben a színek jelentősége így alakult ki: *fehér* = reménység; *zöld* = szerelem kezdete; *vörös* = égő szív; *kék* = hűség; *sárga* — beteljesült szerelem; *fekete* = bánat, fájdalom; *barna* = vigyázat.

Igen ám, de a színeket kombinálni is lehetett. Két szín alkalmazásával például a lovag úr nadrágja így nyilatkozott meg: *kék és zöld* — hűség kezdete; *fekete és fehér* — fájdalom, de reménység kecsegtet; *fekete és zöld* = fájdalmas vágy kezdődő szerelem után; *zöld és vörös* — égő új szerelem; *kék és barna* = állandó résen kell lenni.

Még ezt is meg lehetett érteni, csupán akkor keletkezett a zavar, mikor ugyanazon nadrágon három, sőt

négy szín szólalt meg és magyarázta a tulajdonos bonyolult szerelmi hangulatait. Itt már kalauzra volt szükség, mely utat mutat a színekáosz labirintusában. A 15. század elején egy névtelen francia szerző összeállította az elképzelhető változatokat; ez a könyv később a könyvnyomtatás felvirágzása után sok kiadást ért meg. Franciaországban a színek értelme sokkal dúsabb volt, így például a fehér ott nem csupán a reménységet jelentette, hanem örömet, igazságosságot, tiszta lelkiismeretet, ártatlanságot, alázatosságot. Épígy a többi színt is az érzelmeknek egész skálájára lehetett alkalmazni. Képzeltető, hogy a színkeveréssel minő végtelen lehetőségek nyíltak meg a legkuszáltabb hangulatárnyalatok kifejezésére. A könyv tudományos lelkiismeretességgel sorakoztatja fel a kombinációk különféle csoportjait. Elég belőle ez a kevés mutató: *kék, zöld, vörös* = szerény örömök, elfojtott haraggal; *kék, zöld, szürke* = megőrülök és elsovadok a szerelemtől; *zöld, sárga, viola* = szerelmi boldogság mindörökre; *sárga, viola, fehér* = igaz szerelem, boldog vagyok.

A szerző négy szín keveréséről is ír, de itt már a mai Olvasó visszatörpan. Beéri a legelső kommentárral, mely szerint: *sárga, zöld, szürke, fekete* = remélem, hogy részem lesz a szerelmi bánat édességében.

A FELEMÁS RUHA

Ez a gyerekes nadrág-virágnyelv a férfidivat terén egy igen nevezetes újításra vezetett. Mint láttuk, a nadrág eleinte két külön harisnyaszerű szárból állott. Semmi sem állt tehát annak útjában, hogy mindegyik szár más színű legyen. Ez volt a *felemás ruhák* divatja. (A németeknél *Halbirte Kleidung*, a franciáknál *vêtement blasonné* vagy *mi parti*.) A francia elnevezés arra vall, hogy a címerek színeinek és heraldikus rajzainak is szerepe volt a bolond maskara kialakulásában. Valószínű. Egy régi kéziratot zsoltárkönyv illusztrációi között királyi alak látható; nadrágja a jobb lábán elől vörös, hátul zöld — viszont a ballábán elől zöld és hátul vörös. A zsoltáros könyv csakugyan nem lehetett alkalmas szerelmi cél-

zatok honorálására, tehát nyilván a király címerszínei szerepeltek a nadrágján.

Akárhonnán eredt a divat, a névtelen szerző népszerű könyve kétségtelenül bizonyítja, hogy gavallér körökben a színek nyelve szerelmi szándékokat szolgált. Korbeli képeken érthetetlennek látszó csíkozások, sávok ingerlik a képzeletünket. Ma már nem tudjuk megfejtetni a színek tarka-barka, harmóniával nem törődő, olykor szembántó tobzódását, de akkoriban a tájékozottabb úrhölgy bizonyára teljes szerelmi vallomást olvashatott le a lovagja nadrágjáról.

A felemás divat még merészebb újításra is vetemedett: a nadrágszárakat immár nem csupán más-más színű szövetből, de *más-más szabás szerint* készítették. Látunk régi képeken szűk balszárat tarkára csíkozva, holott a jobbláb egyszínű buffancs-nadrágban rejtőzik. Átterjedt a divat a ruha egyéb részeire is, tökéletes farsangi bohócjelmez diktálva az előkelő és méltóság-teljes uraságoknak.

A korabeli ember nem vette észre ebben a divatban a komikumot, sőt úgy vélte, hogy fölötte alkalmas a választékos ízlés kifejezésére. Például igen tetszetősnek gondolták akkoriban a *szimmetrikus ruhatarkázást*. Az ilyen gondos összeállítású öltözéken a felső test jobboldala színben megfelelt az alsó test baloldalának. Ha az ujjas baloldala vörös, jobboldala pedig sárga színben pompázott, a jóízlés követelményeképpen a nadrág balszárnán virult a sárga és jobbszáran a vörös. Teljesen kifinomodott és kényes ízlésű uraságok ez esetben cipőjük színét az ujjaséhoz igazították, fővegükön pedig a nadrág színelosztását jelenítették meg. Még a 16. században is találkozunk itt-ott a felemás divattal; a későbbi korban már csak heroldok, lakájok és bohócok ruháján virított.

A nyers, rikító színek eltűnedezték.

Egyre jobban terjednek el a gyönyörű ornamentikájú, aranyfényben tündöklő renaissance selyem és bársonybrokátok, égő tüzes színek ragyogását árasztva el a szikrázó drágakövekkel, melegfényű gyöngyökkel, csillámló arany- és ezüsthímzéssel túlterhelt ruhákon. Súlyos, gazdag hatású drága viselet volt.

ROKOKÓ-BOLONDSÁGOK

A legszebb, leggyöngédebb színhatások a 18. század távlatából mosolyognak felénk. Enyhe kedvességű rózsaszín, barátságos zöld, ábrándos halványkék, sárga s egyéb lehelletfinom szín utolérhetetlen ízlésbeli raffinériával kacérkodik a rokokó divatképeken. És mennyi árnyalat! A francia gyárak tömegével ontották a párizsi divatpiacra az új meg az új színárnyalattal csábító kelméket. A szokásos elnevezések sora hamar kimerült; a színújdonságok számára megfelelő új neveket kellett kigondolni.

Ezen a ponton a divat ép akkora ízléstelenségbe esett, aminő csodálatraméltó ízléssel keverte ki a forgalomba dobott új színeket. Közbe kell vetnünk, hogy a rokokó színek szemlélésénél immár nem csupán a férfiruhára gondolunk, hanem a női toaletteket is ideszámítjuk, mert általában a nemes kelméket férfi-nő egyaránt szabatta fel ruhának. Az új elnevezéseknél a szalonok iparkodtak egymásra licitálni; lehetőleg olyan zászló alatt kellett az új árut a divat vizeire bocsátani, amely már maga is rikít s odavonja a közfigyelmet.

Láttuk, mint született meg a bolhaszín, valamint a király szeméről, a királyné hajáról és a kis dauphin megfélekedéséről mintázott divatszín. Ez azonban semmi ahhoz az örülethez képest, mely egyformán szállta meg a szabót és a rendelőt; az előbbit akkor, mikor az új neveket kiagyalta, az utóbbit pedig nyomban utána, mikor a nyakatekert bolond nevet lelkesedéssel elfogadta.

A kis dauphin tiszteletére elnevezett sárga színt továbbfejlesztették s egy új árnyalattal gazdagították. Mi legyen ennek a neve? Bármilyen hihetetlenül hangzik, de az új szín ezt a nevet kapta: *merde-d'oise*. Magyarul talán: libapotty. Az 1789-91 évekből egész sereg számlát őriznek a párizsi levéltárak, melyek a szállított kelmék és szallagok felsorolásánál ezt az elnevezést használják. Madame *Adelaide*, XV. Lajos leánya részére 1789. szeptember 5-én kiállított számla: »Six pièces de rubans blanc, noir, violet, bleu, rose et merde-

d'oie.« Egy másik számla 1788. dec. 11-ről *Maillé* hercegnő részére: »Un noeud d'épée, de ruban rose et merde-d'oie.«

1781-ben leégett az opera. Az omladékokban hús holttestet találtak. A kegyetlen katasztrófa a párizsi szabókat arra inspirálta, hogy ezekkel az új divatszínekkel lepjék meg vevőköriüket: *Opéra brûlé* = (Operaégés); *feu d'Opéra* = (Operatűz); *fumés d'Opéra* (Operafüst), *tison* = (üszökszín).

A következő évek újdonságait már olyan bolond címkékkal tálalták fel, hogy ki sem lehet találni, hol szedték föl a cifrálnodni akaró, de voltaképen bárgyú neveket.

Valamely apró társaságbeli esemény, esetleg egy szalónhős vagy szalóndáma szellemesnek kikürtölt megjegyzése hozhatta világra az új megjelölést, de lehetett nemzőapja maga a szabó is ihletett pillanatában, íme egy megdöbbenő sorozat belőlük: *A herceg úr szilvafa, csizfarok, cserebogár-köröm, kacsanyak, varangyos béka, gyöngé kén, gyomorbafofos ember, kémény* seprő, londoni kéménykorom, megvakart arcbőr, himlőhely, Judás-sárga, csizmahaftóka-sárga, marhavérvörös, nimfacomb, csatornaié, párizsi sár, ökörször, beteg spanyol, hazafáró lélek, haldokló mafom, vigasztalódó özvegy.*

Szédül, aki olvassa a bornírt találékonyságnak kétségbeejtő dokumentumait. És még csak azt sem lehet mondani, hogy ez a névragály valamely új betegség, újfajta kiütés a divat sokezeréves, talán elernyedtestén. Dehogy. A divat örökéletű, a névragálynak pedig kétezeréves múltja van! Már Plautus panaszkodik Epidicus című vígjátékában, hogy az asszonyok nem csupán évenként változtatják a ruhájukat divatját, de a divatszínekre hallatlanul furcsa új elnevezéseket is gondolnak ki.

Bölcs asszony volt Madame Bertin, Marie Antoinette udvari szabónője, aki így jellemezte a divatban minduntalan felbukkanó, régi divatelemeket felfrissítő újdonságokat:

»Új az, amit az emberek már elfelejtettek.«